“เส้นทางสู่สังคมไร้เงินสด”

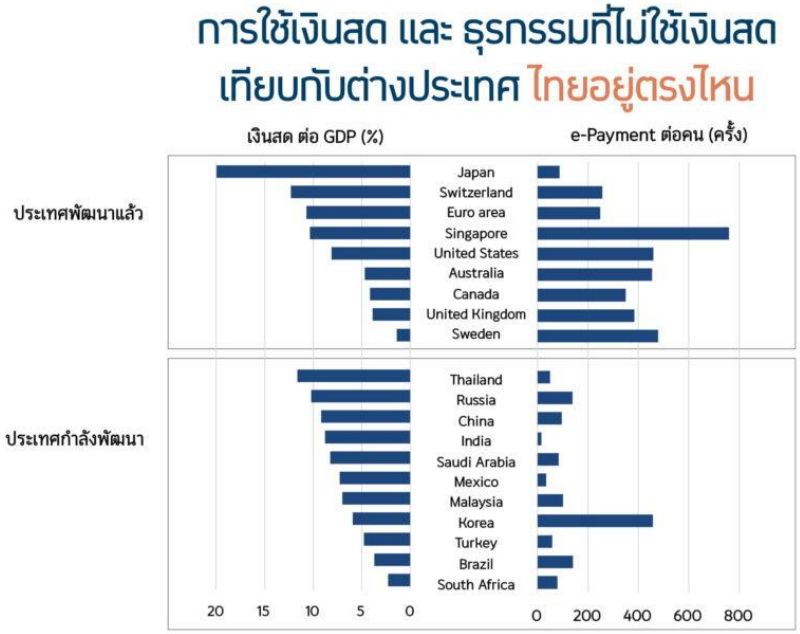
อัจชณา ล่ำซ่ำ
จารีย์ ปิ่นทอง
ชนกานต์ ฤทธินนท์
อณิยา ฉิมน้อย
ภูริวัฒน์ ตราเกียรติกุล
สถาบันวิจัยเศรษฐกิจ ป๋วย อึ๊งภากรณ์

วิวัฒนาการทางเทคโนโลยีได้พลิกโฉมรูปแบบการชำระเงินมาแล้วหลายครั้งด้วยกัน จากยุคหลายพันปีก่อนในยุค barter system (แลกเปลี่ยนสิ่งของแก่กัน) จนมาถึงการใช้ธนบัตรกระดาษ หลังจากนั้นก็มีนวัตกรรมทางการเงินอีกหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นบัตรเครดิตในปี 1950 บิตคอยน์เหรียญแรกในปี 2009 และเทคโนโลยีที่หลากหลายกำลังทำให้เกิดรูปแบบการชำระเงินอีกมากมาย บทความนี้จะนำเสนอรูปแบบการชำระเงินของคนไทยในปัจจุบันจากข้อมูลเงินสดที่ขนส่งรายวัน ข้อมูลจุดพิกัดจุดให้บริการทางการเงินต่าง ๆ พฤติกรรมการใช้ e-Payment ของคนไทย โดยเฉพาะการโอนเงินผ่านระบบพร้อมเพย์

หากเทียบกับต่างประเทศ เส้นทางสู่สังคมไร้เงินสดมีความแตกต่างกัน ประเทศที่พัฒนาแล้วใช้ e-Payment สูงกว่าประเทศกำลังพัฒนา นำโดยสวีเดนที่มีการใช้สูงถึง 500 ครั้งต่อคนต่อปีและชำระค่าสินค้าด้วยเงินสดเพียง 15% ของการชำระเงินทั้งหมด หรือสหรัฐอเมริกาและยุโรปก็มีการใช้สูงเช่นกัน เนื่องจากกลุ่มประเทศเหล่านี้พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานการใช้บัตรอิเล็กทรอนิกส์ที่ดีและมีการใช้อย่างแพร่หลายมายาวนาน แต่สำหรับประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่จะรับเทคโนโลยีในช่วงของโทรศัพท์มือถือและเน้นการใช้มือถือเป็นสื่อชำระเงินแทน เช่น การใช้ QR Code ในไทย การใช้ Alipay หรือ WeChat ในจีน หรือ Mobile Money ในประเทศแอฟริกาใต้และอินเดีย

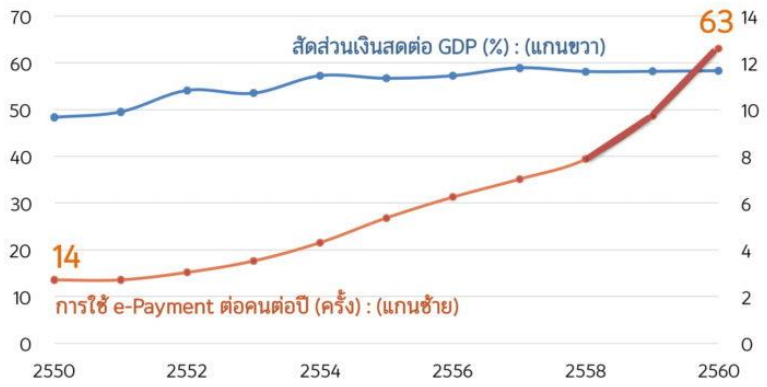
หลายประเทศเริ่มมุ่งสู่สังคมไร้เงินสด แต่มีบางประเทศใช้เงินสดเป็นหลัก เช่น ประเทศญี่ปุ่น ที่สัดส่วนการใช้เงินสดต่อจีดีพียังสูงถึง 20% เพราะคนญี่ปุ่นมีวัฒนธรรมที่คุ้นชินกับการใช้เงินสด และสำหรับประเทศไทย การใช้เงินสดยังอยู่ในสัดส่วนที่สูงหากเทียบกับประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆ แต่ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาแม้สัดส่วนเงินสดต่อจีดีพียังทรงตัวที่ประมาณ 10-12% แต่มีสัญญาณว่าปริมาณเงินสดหมุนเวียนเริ่มชะลอตัวลงจาก 10% ในช่วง 2550-2555 เหลือ 5% ในปี 2556-2560 ขณะที่การใช้ e-Payment ในช่วงที่ผ่านมา คนไทยใช้เพิ่มขึ้นถึง 5 เท่าจาก 14 ครั้งต่อคนต่อปี เป็น 63 ครั้ง โดยการชำระเงินที่ใช้มากสุด 3 อันดับแรกคือบริการโอนเงินและชำระเงินผ่านมือถือ บริการชำระเงินด้วย e-money และการชำระเงินด้วยบัตร

สำหรับเส้นทางเงินสดในประเทศไทย ธนบัตรไทยถูกผลิตขึ้นที่โรงพิมพ์ธนบัตรของ ธปท. ก่อนจะกระจายไปยังศูนย์จัดการธนบัตร 10 แห่งทั่วประเทศ หลังจากนั้นธนาคารพาณิชย์จะเบิกเงินสดไปยังศูนย์เงินสด 100 แห่งทั่วประเทศ และสุดท้ายจะกระจายไปยังตู้เอทีเอ็มหรือสาขา และในทางกลับกัน เมื่อเรานำเงินสดกลับไปฝาก ธนบัตรบางส่วนจะถูกส่งกลับหากเป็นธนบัตรที่เสื่อมคุณภาพแล้ว คำถามคือ ด้วยขั้นตอนจำนวนมากประสิทธิภาพของการจัดการเงินสดของไทยเป็นอย่างไร?

Source: BIS, BOT, PBOC, BNM 2016

คนไทย ใช้ e-Payment มากขึ้น ขณะที่ปริมาณเงินสดยังทรงตัว

1 ▲ 60.5%

2 ▲ 17.4%

e-Money

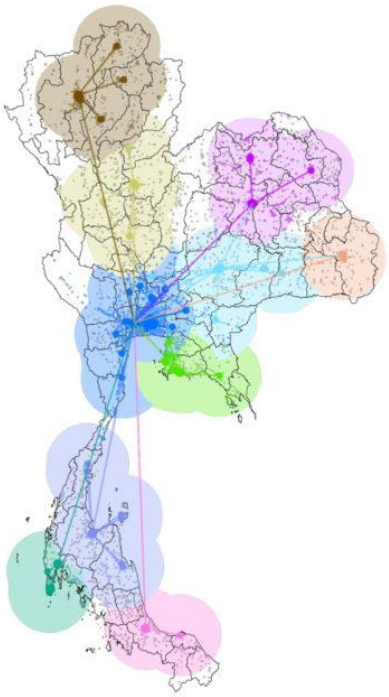
3 ▲ 10.6%

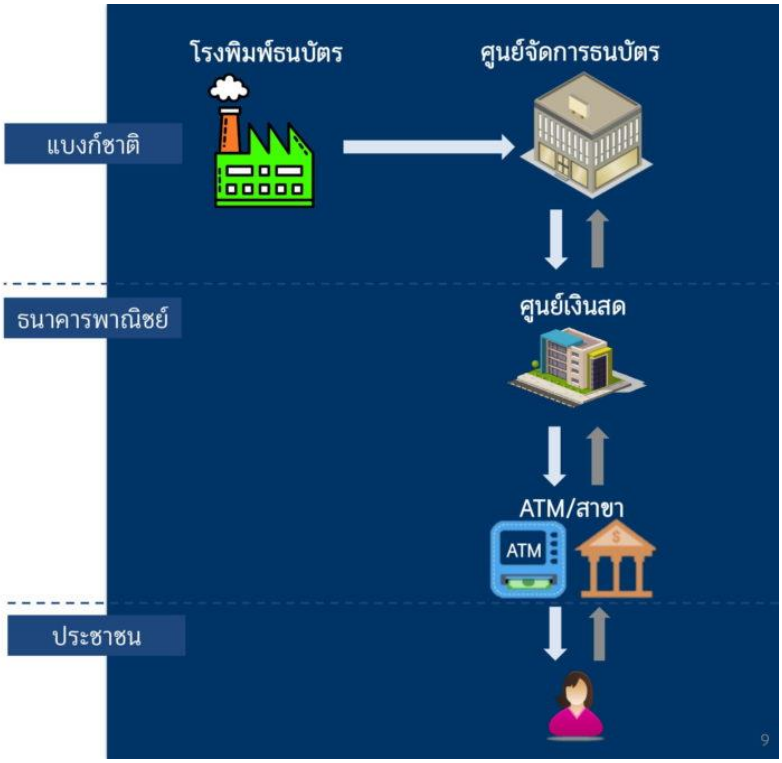

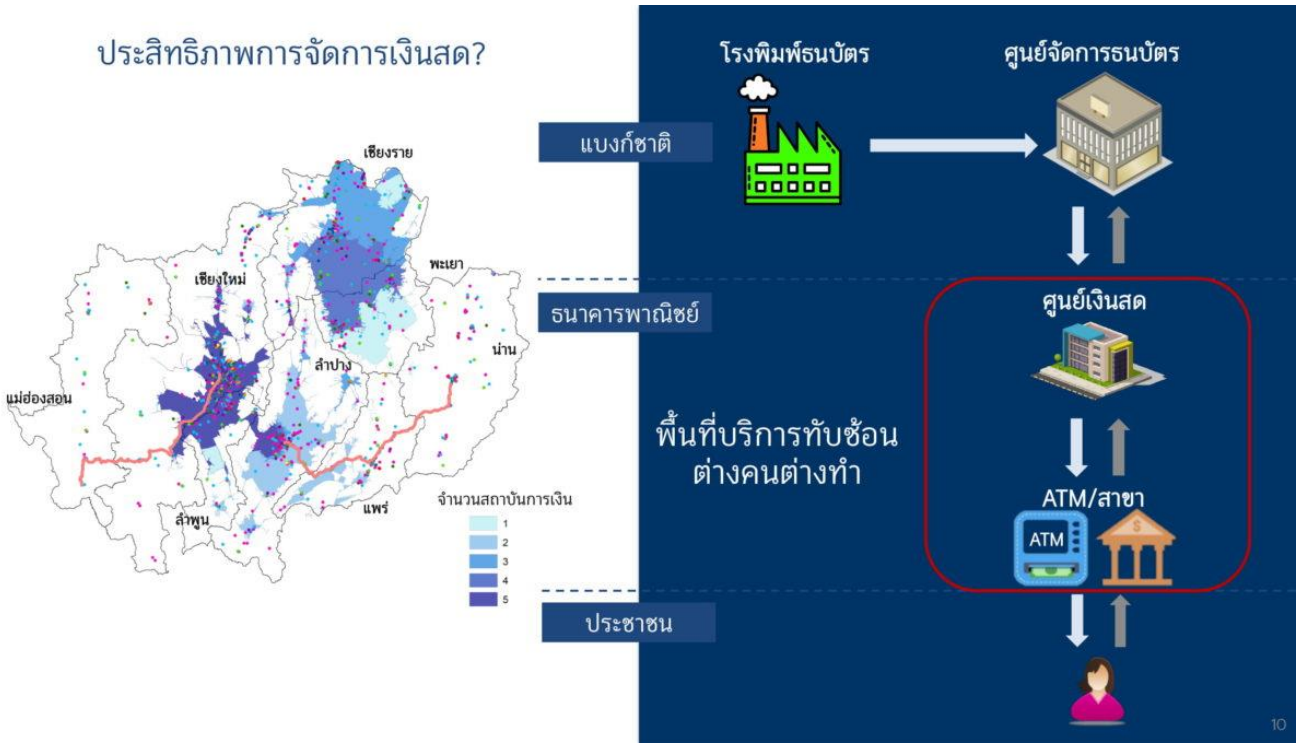
Card payment

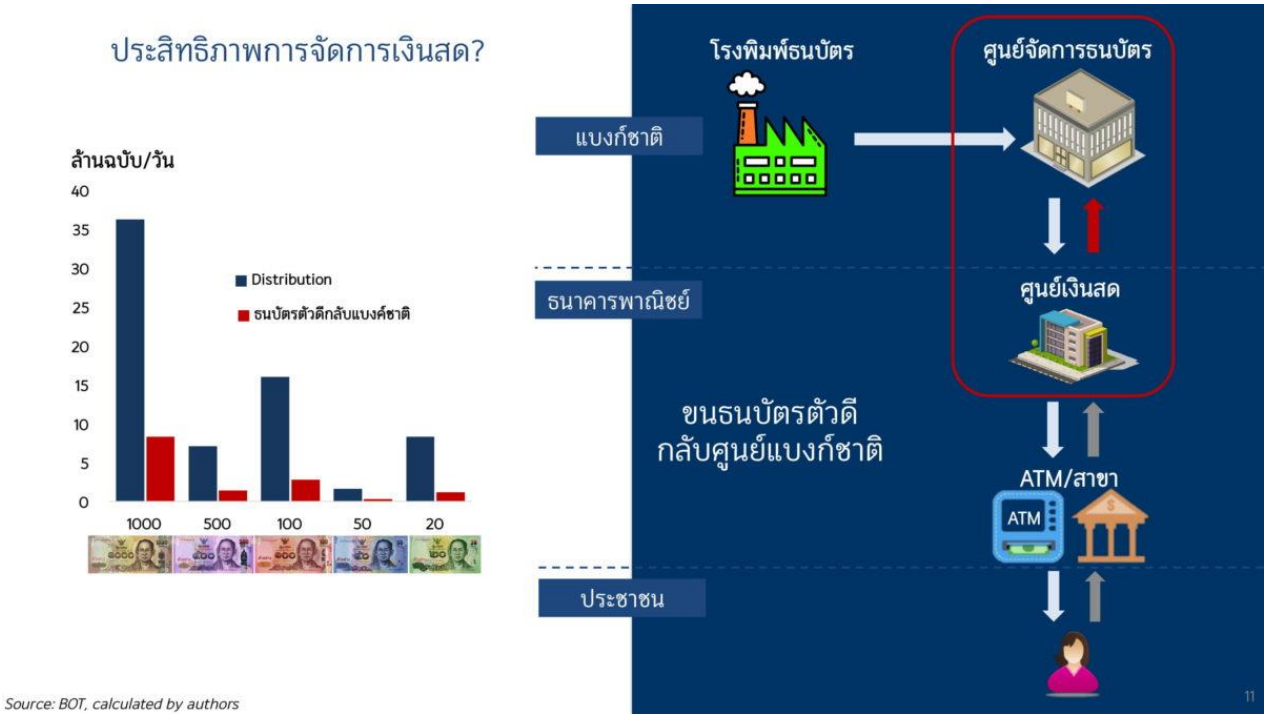
Source: BOT, calculated by authors

*อัตราการเติบโตเฉลี่ย (2556-2560)

Source: BOT, calculated by authors

ยกตัวอย่างการจัดการในภาคเหนืออาศัยข้อมูลรายวันการใช้เงินสดในแต่ละพื้นที่ของภาคเหนือ สิ่งแรกที่พบคือความไม่มีประสิทธิภาพระหว่างธนาคารพาณิชย์ด้วยกัน เนื่องจากยังมีพื้นที่ทับซ้อนในการขนเงินสดจากศูนย์เงินสดไป

ยังตู้เอทีเอ็มหรือสาขา โดยบางพื้นที่ทับซ้อนกันมากถึง 5 สถาบันการเงินที่มีรถขนเงินสดวิ่งทับซ้อนกันและต้นทุนยิ่งถูกซ้ำเติมหากรถขนเงินสดต้องวิ่งทับซ้อนกันหลายเจ้าเพื่อไปเติมเงินในพื้นที่ที่ห่างไกลออกไป นอกจากนี้ ยังพบความไม่มีประสิทธิภาพระหว่าง ธปท. และธนาคารพาณิชย์เช่นกัน โดยแต่ละวันมีธนบัตรกระจายไปยังตู้เอทีเอ็มประมาณ 70 ล้านฉบับ อย่างไรก็ตาม กลับมีธนบัตรที่ยังดีอยู่ถูกส่งกลับมาที่ศูนย์จัดการธนบัตรของ ธปท.

สาเหตุแรกที่มีการส่งธนบัตรสภาพดีกลับมา เพราะธนาคารพาณิชย์มีแรงจูงใจในการส่งกลับธนบัตร เนื่องจากเงินสดที่กลับมาจะถูกนับเป็นเงินในบัญชีเดินสะพัดที่ถูกฝากไว้กับ ธปท. ธนาคารพาณิชย์ก็จะบริหารสภาพคล่องจากบัญชีนี้ได้เพิ่มเติม และอีกเหตุผลคือธนาคารพาณิชย์จะประหยัดต้นทุนของตน ไม่ว่าจะเป็นค่ารักษาความปลอดภัย หรือค่าประกันภัยในการรักษาเงินสดมูลค่ามหาศาล

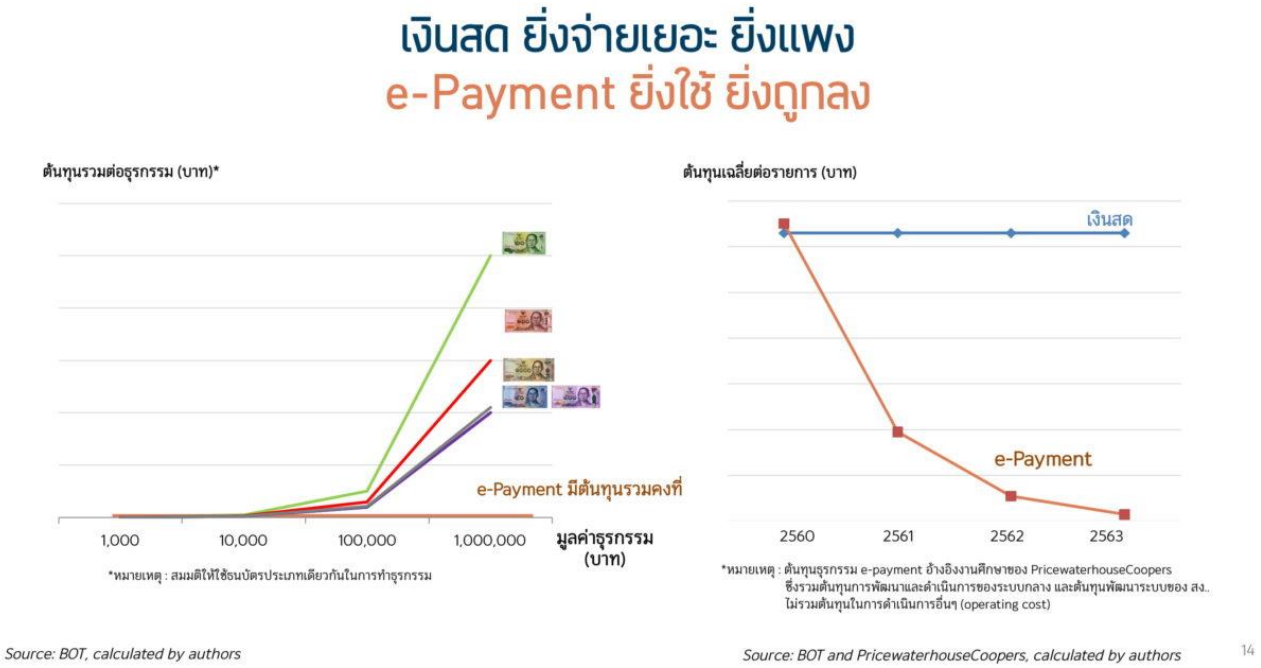
ขั้นตอนทั้งหมดไม่ว่าจะการผลิต การขนส่ง มีมูลค่าถึง 50,000 ล้านบาทต่อปี โดยคิดเป็นต้นทุนของ ธปท. 4,000 ล้านบาท และที่เหลือเป็นของธนาคารพาณิชย์ในการขนส่งกระจายเงินสดสู่มือประชาชน นี่ยังไม่รวมถึงต้นทุนของผู้บริโภคที่ต้องเดินทางไปกดเงินสด หรือต้นทุนของผู้รับเงินสดเองที่ต้องบริหารจัดการ หรือต้นทุนทางสังคมที่การถือเงินสดอาจจะเสี่ยงต่ออาชญากรรมได้

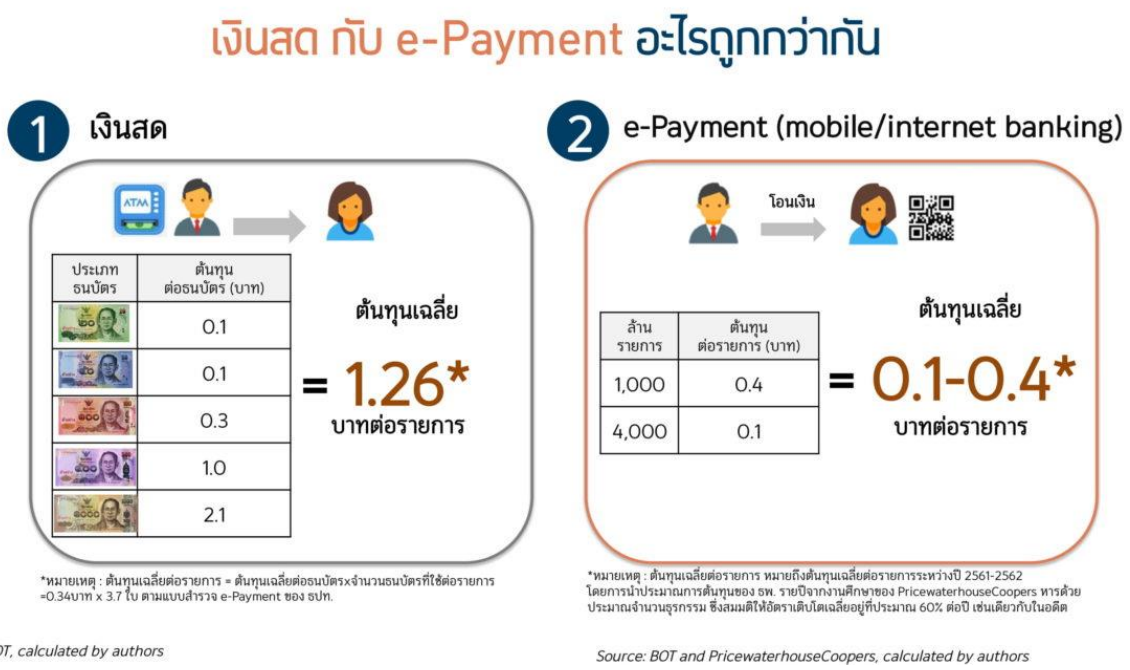
เมื่อกล่าวถึงโครงสร้างต้นทุนของเงินสดและ e-Payment ว่า ต้นทุนของเงินสดส่วนใหญ่เกิดจากต้นทุนแปรผันจากการขนส่ง นับคัด จัดเก็บ และทำลาย และแปรผันไปตามมูลค่าธุรกรรม โดยยิ่งจ่ายมากก็ยิ่งมีต้นทุนแพงขึ้น เพราะต้องใช้จำนวนธนบัตรมากขึ้น ขณะที่ต้นทุนของ e-Payment เช่น การโอนเงินด้วยมือถือ ต้นทุนส่วนใหญ่จะเป็นต้นทุนคงที่จากการวางระบบโครงสร้างพื้นฐานการชำระเงินและระบบภายในของสถาบันการเงิน ส่วนต้นทุนแปรผันในการใช้แต่ละครั้งมีมูลค่าต่ำและคงที่ไม่ว่าจะมีมูลค่าธุรกรรมเท่าใด ทำให้ในมิติของเวลาแล้วยิ่งเวลาผ่านไปต้นทุนเฉลี่ยต่อรายการของการใช้เงินสดจะเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย เพราะต้นทุนแปรผันไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป ขณะที่ต้นทุนของ e-Payment เมื่อเวลาผ่านไปและมีคนใช้มากขึ้น ต้นทุนคงที่ที่สูงจะถูกแบ่งไปยังผู้ใช้บริการมากขึ้น ทำให้ต้นทุนต่อรายการยิ่งต่ำลงเรื่อยๆ

หากเทียบต้นทุนการชำระเงินด้วยมูลค่าธุรกรรมที่เท่ากันจะพบว่าเงินสดจะแพงกว่า e-Payment ประมาณ 3 เท่า โดยต้นทุนของการผลิตเงินสดจะมีต้นทุนตั้งแต่ 0.1-2.1 บาทต่อฉบับขึ้นอยู่กับมูลค่าธนบัตร ซึ่งต้นทุนจะสูงตามมูลค่าธนบัตร เนื่องจากธนบัตรมูลค่าสูงมักจะกลับมาในระบบธนาคารและต้องมีต้นทุนในการกระจายออกไปใหม่ ขณะที่ธนบัตรมูลค่าต่ำมักจะหมุนเวียนกันแบบมือต่อมือมากกว่า โดยเฉลี่ยต้นทุนของการใช้ธนบัตร 1 ฉบับจะอยู่ที่ 0.34 บาท และเมื่อคิดจากค่าเฉลี่ยจำนวนธนบัตรที่ใช้ต่อรายการที่ 3.7 ฉบับต่อรายการ ทำให้ต้นทุนการใช้เงินสดต่อรายการอยู่ที่ 1.26 บาท และยังไม่รวมต้นทุนในการบริหารจัดการและต้นทุนทางสังคมต่างๆ

ขณะที่ e-Payment อย่างการโอนเงินผ่านมือถือจะมีต้นทุนในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานระบบชำระเงินกลางและต้นทุนภายในของสถาบันการเงิน ซึ่งจากข้อมูลปริมาณธุรกรรมทั้งหมดที่จะเกิดขึ้นใน 4 ปี เมื่อเฉลี่ยออกมาจากต้นทุนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบจะมีต้นทุนเฉลี่ยต่อรายการที่ 0.1-0.4 บาทต่อรายการเท่านั้น

ความจริงแล้วเงินสดต้นทุนสูงกว่าและสร้างต้นทุนทางสังคมมากกว่า e-Payment เพราะฉะนั้น วันนี้เราทุกคนอาจจะยังคิดว่าเงินสดฟรีอยู่ แต่ว่าความเป็นจริง ถ้าเราหันมาใช้ e-Payment กันก็จะช่วยประหยัดต้นทุนของประเทศไปได้จำนวนมาก

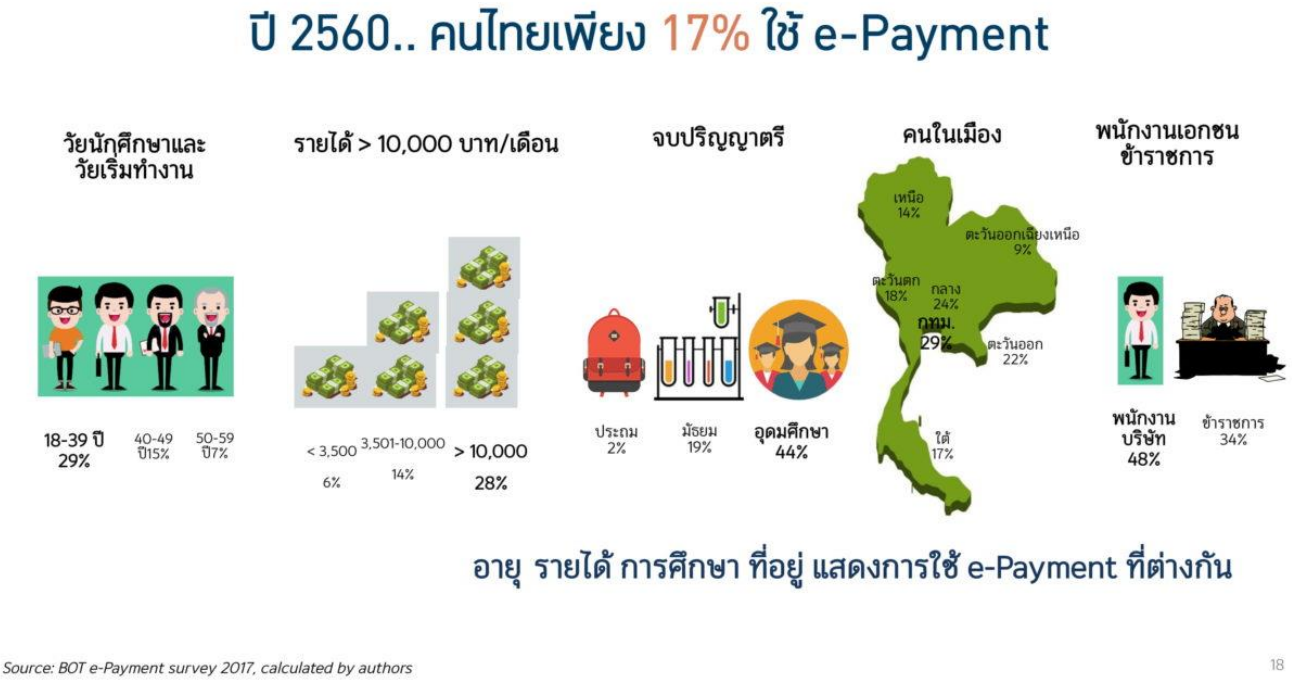

สถานการณ์การใช้ e-Payment ของไทยในปี 2560 จากการสำรวจความรู้ความเข้าใจและพฤติกรรมการใช้ e-Payment ของ ธปท. พบว่าคนไทยใช้ e-Payment เพียง 17% ของประชากรทั้งหมด และหากแยกตามอายุพบว่ากลุ่มคนที่อายุน้อย รายได้สูง การศึกษาสูง เป็นพนักงานเอกชนและข้าราชการ และอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ จะมีสัดส่วนการใช้สูงกว่าคนกลุ่มอื่น ขณะที่คนส่วนใหญ่ของประเทศยังไม่ได้ใช้และให้เหตุผลว่าค่าธรรมเนียมที่แพงและใช้ได้ในวงเงินจำกัด

สำหรับการแก้ไขปัญหา ธปท. ร่วมกับผู้ให้บริการและรัฐบาลจึงพัฒนาโครงการพื้นฐานระบบพร้อมเพย์ ที่ทำให้ผู้ให้บริการเข้ามาเชื่อมต่อกับระบบการชำระเงินรูปแบบเดียวกัน ซึ่งทยอยเปิดให้บริการทั้งการโอนเงินระหว่างประชาชน โอนเงินระหว่างธุรกิจ และโอนเงินจากรัฐบาล มีการพัฒนาระบบ e-Wallet และระบบมาตรฐาน QR Code เพื่อส่งเสริมการใช้ e-Payment

โดยหลังจากเปิดให้บริการมาปีครึ่งพบว่าเกือบครึ่งของคนไทยลงทะเบียนแล้ว คิดเป็นยอดลงทะเบียน 44.5 ล้านหมายเลข แบ่งเป็นหมายเลขมือถือ 15.8 ล้านหมายเลขและหมายเลขบัตรประชาชน 28.7 ล้านหมายเลข (43% ของประชาชนทั้งหมด) มียอดใช้บริการกว่า 2.7 ล้านรายการต่อวัน โดย 82% เป็นการโอนที่ต่ำกว่า 5,000 บาทต่อรายการ และมักจะโอนผ่านมือถือเป็นหลัก ในแง่ของเพศผู้หญิงใช้บ่อยกว่าผู้ชาย แต่ผู้ชายใช้มูลค่าต่อรายการสูงกว่า สำหรับช่วงเวลามีการใช้งานช่วงพักเที่ยงและหลังเลิกงาน ใช้ในวันทำงานมากกว่าวันหยุด และใช้มากช่วงต้นเดือนและสิ้นเดือน หรือวันหวยออกก็มีการใช้ที่เพิ่มขึ้นมากอย่างชัดเจน

เมื่อธนาคารลุกขึ้นมาประกาศลดค่าธรรมเนียมการโอนเงินในช่วงปลายเดือนมีนาคม 2561 ก็มีคำถามว่าจะคุ้มหรือไม่ แต่ธนาคารหลายแห่งก็มองความคุ้มทุนระยะยาว เรื่องต้นทุนการบริหารจัดการเงินสดและการเพิ่มฐานลูกค้าและข้อมูลไปพัฒนาบริการต่าง ๆ โดยหลังจากประกาศลดค่าธรรมเนียมไปจำนวนการเปิดบัญชียังเพิ่มขึ้นต่อเนื่องในระดับปกติ แต่สิ่งที่เพิ่มชัดเจนคือปริมาณธุรกรรมที่เพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดด โดยเฉพาะการโอนข้ามธนาคารที่เพิ่มกว่า 2 เท่า สะท้อนว่าเมื่อลดค่าธรรมเนียมไปคนก็ใช้บริการมากขึ้น

Source: BOT e-Payment survey 2017, calculated by authors

หลังจากเปิดให้บริการมาปีครึ่ง 43% ของคนไทยลงทะเบียนพร้อมเพย์แล้ว ยอดการใช้งานกว่า 2.7 ล้านรายการ/วัน

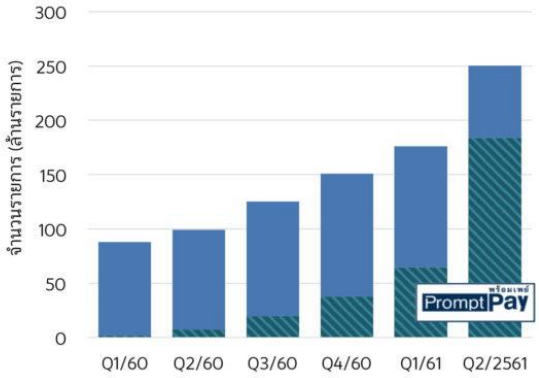
ยอดลงทะเบียนพร้อมเพย์ (เดือน ส.ค. 2561)

*หมายเหตุ : นอกจากนี้ การลงทะเบียนด้วยหมายเลขอ้างอิงอื่นๆ เช่น หมายเลขทะเบียนนิติบุคคล หมายเลขผู้ออกใบแจ้งหนี้ (Biller ID) และหมายเลขกระเป๋าเงินอิเล็กทรอนิกส์ (e-Wallet ID) จำนวน 1.5 แสนหมายเลข

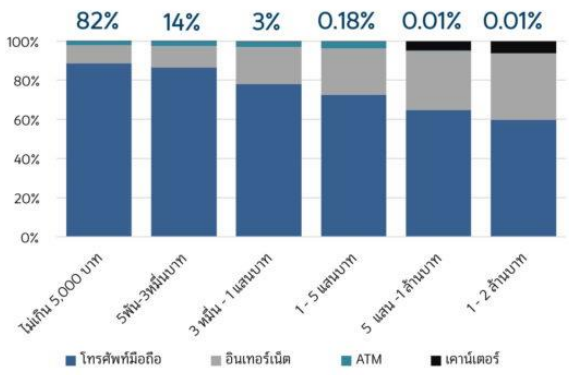
Source: BOT, calculated by authors

สัดส่วนการโอนเงินข้ามธนาคารผ่านระบบพร้อมเพย์และการโอนเงินรายย่อยข้ามธนาคารระบบเดิม

82% โอนเงินมูลค่าต่ำกว่า 5,000 บาท และนิยมใช้ช่องทาง Mobile banking

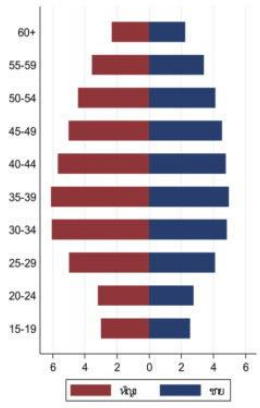
สัดส่วนการโอนเงินผ่านระบบพร้อมเพย์ตามช่วงมูลค่า ผ่านช่องทางต่าง ๆ

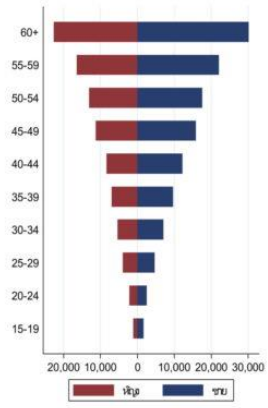
Source: BOT, calculated by authors

ช่วงวัยกลางคนใช้บ่อย และมูลค่าการใช้สูงตามอายุ ผู้หญิงใช้บ่อยกว่าผู้ชาย แต่ผู้ชายใช้มูลค่าสูง

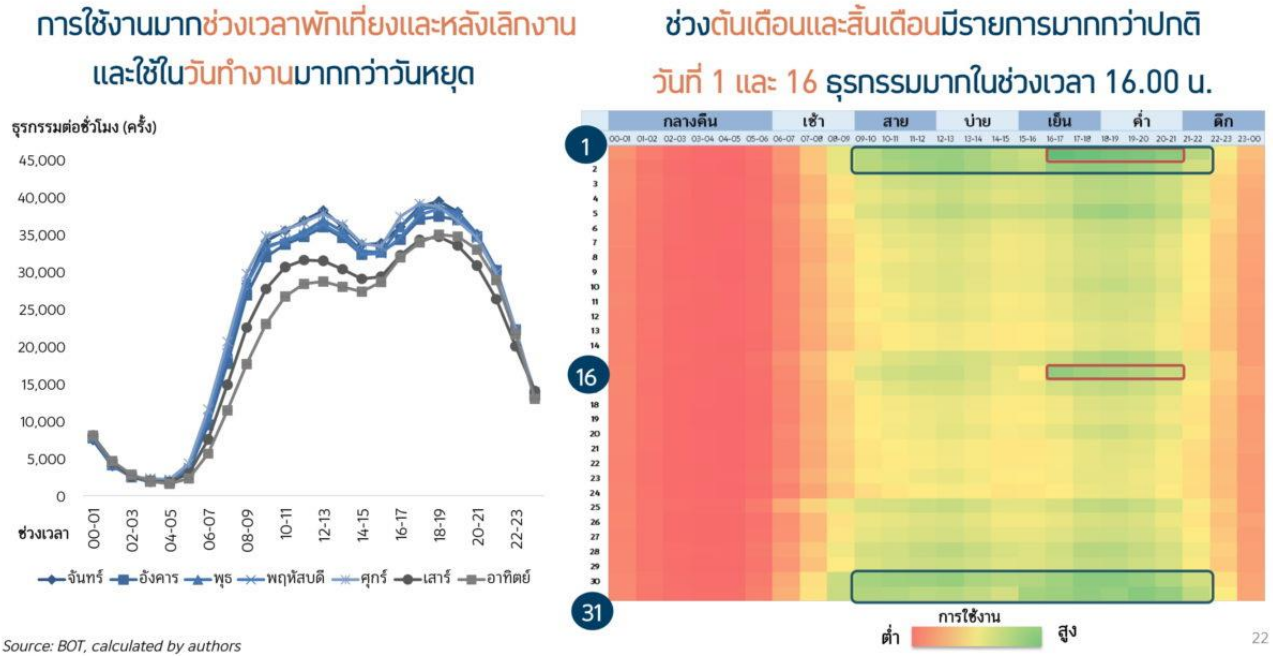
จำนวนรายการต่อบัญชี

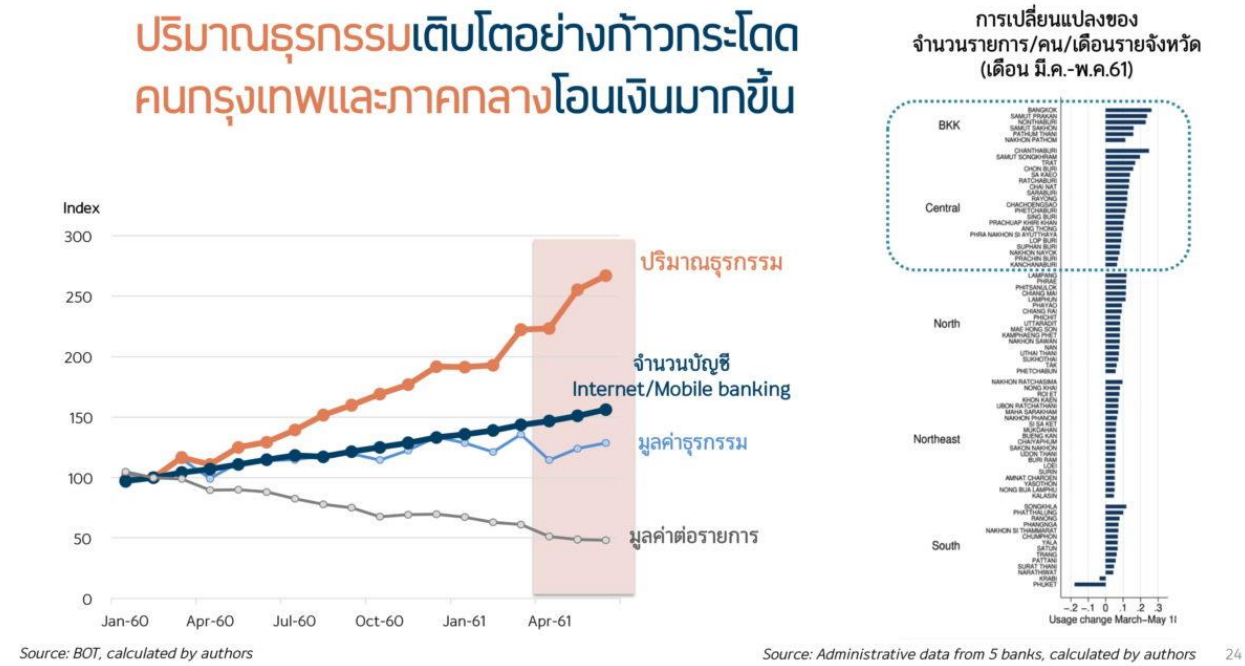

มูลค่าเฉลี่ยต่อรายการ

Source: Administrative data from 5 banks, calculated by authors

ด้านความพร้อมในการใช้ e-Payment ว่าเข้าถึงทุกคนและทุกพื้นที่หรือไม่ อาศัยข้อมูลจุดพิกัดของการให้บริการทางการเงิน ทั้งสาขา ตู้เอทีเอ็ม ร้านค้าที่มีเครื่อง EDC หรือตัวแทนธนาคาร นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงความพร้อมด้านระบบไอที สัญญาณมือถือในแต่ละพื้นที่ และพบว่ายังมีหมู่บ้านอีก 9% ที่เข้าไม่ถึงบริการทางการเงินและ

สัญญาณมือถือเลย ขณะที่ความเข้าใจด้านดิจิทัลของคนไทยพบว่าคนไทย 53 ล้านคนมีหมายเลขมือถือ 121 ล้านหมายเลข มีการเข้าถึงอินเทอร์เน็ต 68 ล้านหมายเลข มีสื่อสังคมออนไลน์ 49 ล้านบัญชี แต่พอมาดูธุรกรรมทางการเงินพบว่าการสมัครพร้อมเพย์ e-Wallet หรือ mobile banking ต่ำกว่าจำนวนบัญชีธนาคารของคนไทยที่ใช้กันอยู่มาก

เงินสดอาจจะมีบทบาทหน้าที่อื่นๆ นอกจากใช้ซื้อสินค้าและบริการหรือโอนเงิน โดยในยามวิกฤติเงินสดยังเป็นทางเลือกสุดท้ายที่ใช้ได้ ไม่ว่าจะเป็นวิกฤติการเงินหรือวิกฤติที่ทำให้ระบบชำระเงินล่มไป นอกจากนี้ เงินสดยังมีคุณสมบัติเก็บมูลค่าได้ โดยเฉพาะในยุคดอกเบี้ยต่ำ ต้นทุนของการถือเงินสดต่ำ และสุดท้ายอาจจะเป็นเหตุผลทางพฤติกรรมที่เราคุ้นชินกับการใช้เงินสด มีคุณค่าทางจิตใจจากการจับต้องและได้รับเงินมาจริงๆ หรือคุณสมบัติที่สามารถจ่ายเงินโดยปกปิดตัวตนได้ ขณะที่ e-Payment จะเห็นบันทึกการใช้จ่ายทั้งหมด และสามารถควบคุมวินัยทางการเงินเพราะเมื่อเงินหมดจากกระเป๋าเราก็ไม่สามารถใช้จ่ายเพิ่มเติมได้ทันที

สำหรับการเพิ่มประสิทธิภาพเงินสด แม้ว่าจะมีแนวคิดเรื่องการทำตู้เอทีเอ็มสีขาวที่ไม่ขึ้นกับธนาคารใดๆ อย่างไรก็ตาม วิธีการนี้ยังเป็นวิธีการที่มีต้นทุนสูง เพราะธนาคารหลายแห่งได้ลงทุนไปเรียบร้อยแล้วและเป็นช่องทางเข้าถึงลูกค้าของตนเอง ดังนั้น ทางออกอาจจะย้อนกลับไปที่การรวมศูนย์เงินสด ทำให้สามารถจัดการเงินให้กับธนาคารหลายเจ้าได้ และอาจจะพัฒนาบางแห่งให้เป็นเหมือนเงินฝากกับธนาคารของประเทศไทยที่นับอยู่ในบัญชีเดินสะพัดของธนาคาร โดยไม่ต้องส่งกลับมาที่ ธปท. โดยตรง

